

ՀՏԴ՝ 82-9

DOI: 10.52971/18294316-2021.1-131

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԵՐԵՎԵԼԻ ԴԵՄՔՐ՝

ԳՐԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ ՆԱԽԱՏԻՊ

(Ավետիս Ղարիբյանը՝ Հ. Հակոբջանյանի «Պաղվալի Վաղոն» վեպում)

Ռոզա Հովհաննիսյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ ազատագրական շարժում, հայդուկ, էպիկական կերպար, պատում, պատմական դեմք, գեղարվեստականացում, կերպարի ստեղծման չափումներ, լեզուն:

Այս հոդվածով անդրադառնում ենք Ալեքսանդրապոլի հայտնի դեմքերից մեկի՝ Պաղվալի Վաղոնի կերպարին, որի կյանքի ու գործունեության իրողություններն ու դրվագները պատումի հենք են դարձել թե՛ բանավոր ստեղծագործություններում և թե՛ գեղարվեստական գրականության մեջ: Կարծում ենք՝ ավելի ուշագրավ է, որ բանավոր պատումները երևակվում են կոնկրետ գրական երկում, ինչպիսին ժամանակակից արձակագիր, գրականագետ Հ. Հակոբջանյանի «Պաղվալի Վաղոն» վեպն է:

Նախաբան. Հ. Հակոբջանյանի «Պաղվալի Վաղոն» վեպի ազգային ձևաչափով և նախնական ու գեղարվեստական հմայք են տալիս պատմական իրականության խորքի վերհանումն ու գծագրումը, որտեղ իրական անձը՝ Ավետիս Ղարիբյանը (Պաղվալի Վաղոն)՝ որպես կերպար, ներկայացվում է գեղարվեստական միջավայրի հետ ունեցած ընդհանրությամբ՝ ազգային-ազատագրական պայքարի ծրագիրն իրականացնող ընկերների հետ ընդհատակյա գործունեության շառավիղով:

Հեղինակը հայ արձակի գեղարվեստական փորձի յուրացմամբ ստեղծել է հայ տոհմիկ բնավորություն իր ժամանակի քաղաքական կյանքի ելվերումների, Ալեքսանդրապոլ-Գյումրու կենցաղի ու բարքերի, տարերքի ներքին շարժման նկարագրության համապատկերում:

Ո՞վ էր Պաղվալի Վաղոն:

Պատմաբան Ա. Հայրապետյանն իր գիտական հոդվածներում ու հրապարակումներում բազմիցս անդրադարձել է XIX դ. վերջի Ալեքսանդրապոլի ՀՅԴ կառույցի ամենաառեղծվածային գործչի՝ Ավետիս Դարիբյանի (Պաղվալի Վաղոյի) կյանքին ու գործունեությանը: Հոդվածներից մեկում¹ նա մասնավորապես գրում է. «Ալեքսանդրապոլցիներին քաջ հայտնի պանդոկատեր Ավոն իրականում այն եզակիներից էր, որոնք ի վիճակի էին ազատագրական շարժման կարիքների համար անսպառ քանակությամբ զինամթերք մատակարարել:

Իր հեղափոխական գործունեությունը Ա. Դարիբյանը սկսեց 1890-ական թվականների սկզբներին՝ մասնավոր անձանցից զենք գնելով: Հաջորդ տարիների ընթացքում, շրջանցելով ցարական վարչամեքենայի լարած բոլոր թակարդները, նա իր ընկերների հետ ծրագրեց ու անթերի իրագործեց Ալեքսանդրապոլի պետական զինապահեստների «մաքրագարդան» երեք գործողություն:

Հեղափոխական ընդհատակի լեգենդը Թորգոմի «Որսկան» խմբի կազմում իր մահկանացուն կնքեց 1904թ. հուլիսին՝ Ջարդանիսի կովում...»: Մի այլ հոդվածում Ա. Հայրապետյանը նշում է. «Հայ ազատամարտի պատմության մեջ բացառիկ դերակատարում է ունեցել 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի ՀՅԴ Ալեքսանդրապոլի կառույցը, որն իր գործունեության հենց սկզբից դարձավ Արևմտյան Հայաստանի ազատագրության գործի կազմակերպման համար զենքի կուտակման ու առաքման հիմնական հենակետ: «Քար» կամ «Քարոտ» անունով կառույցը հետագայում ստացավ կենտրոնական կոմիտեի կարգավիճակ, իսկ նրա հիմնադիր անդամները՝ Թադևոս Խզմալյանը, Ավետիք Մալոյանը, Ալեքսանդր Պետրոսյանը (Պետո), Ենովք Գյունջյանը, Վաղարշակ Ժամակոչյանը, Ավետիս Դարիբյանը (Պաղվալի Վաղո), Տեր-Խորեն Աբգարյանը (Նոթաջի), դարձան հայտնի գործիչներ»²:

Ըստ Ա. Ազնավուրյանի հուշագրության՝ պետական զինանոցների ահ ու սարսափ Պաղվալի Վաղոյին արգելվել էր մարտական խմբերին միանալ, որպեսզի նա շարունակեր զենքի ձեռքբերման աշխատանքը, սակայն Վաղոն սպառնիչ պատասխան էր տվել. «Հերիք, ախպե՛ր, ինչքան ուրիշներին զենք տամ ու դրկեմ մեռնելու: Հիմի սըրեն (իմա՝ հերթը-Ա.Հ.) ընձի է հասե՛»³:

Քննության առարկա վեպի նախախոսքում ակադեմիկոս Ս. Սարինյանը նշում է. «Այս խորհրդավոր քաղաքի (իմա՝ Ալեքսանդրապոլի- Ռ.Հ.) նկուղներում է ահա, որ հանապազօր սկիզբ է առնում փիլիսոփայական մի կյանք, իսկ Վաղոյի Պաղվալում, ոգելից վայելքի շղարշի հետևում գործում է հայ հեղափոխության ջիղը՝ ճշգրիտ նշմարելով կացության դաժան ծանրությունն ու մաքառման վերջին սահմանը «Երկու թշնա-

¹ **Հայրապետյան Ա.**, Դրվագներ զինյալ պայքարի պատմությունից. Ավետիս Դարիբյան (Պաղվալի Վաղո) // ՇՊՀ Գիտական տեղեկագիր, պրակ Բ, 2018թ., Գյումրի, էջ 34:

² **Հայրապետյան Ա.**, Հուշեր Ալեքսանդրապոլի հեղափոխական անցյալից (Արամայիս Ազնավուրյան) // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀԿ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 20, 2017, Գյումրի, էջ 170:

³ **Հայրապետյան Ա.**, Հուշեր Ալեքսանդրապոլի հեղափոխական անցյալից (Արամայիս Ազնավուրյան) // նշվ. աշխ., էջ 178:

մու...թուրք և ռուս բռնակալների» արանքում: Եվ այդպես էլ, հավատարիմ իր երդումին, վերուստ սահմանված ճակատագրով, Բասենի դաշտում գոհվում է Պաղվալի Վադոն՝ հայոց մաքառման տարեգրության մեջ գրանցելով նահատակության մի գեղեցիկ դրվագ և Ամենավերկիչ եկեղեցում Մանուշի աղոթքներից հյուսելով խորտակված սիրո մի անգուգական լեզենդ⁴: Հայոց ազգային-ազատագրական շարժման ոգեշնչող այս անհատականությունը՝ Պաղվալի Վադոյի անդրադարձել է նաև Խ. Դաշտենցը: Կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ Հ. Հակոբջանյանը «Պաղվալի Վադո» վեպում, վկայաբերելով Խ. Դաշտենցի «Ռանչպարների կանչից» մի դրվագ, այն կշռադատված բանավիճակում է դարձրել համանուն կերպարի ներկայացման իր (հեղինակային) մտահղացումը գեղարվեստորեն իրացնելու համար. «Այդտեղ թաղված էին լոռեցի Սրապն և գյումրեցի Պաղվալի Վադոն և դարձյալ մի հայդուկ՝ Մենակ անունով: Ռուսահայ երիտասարդի միակ ձգտումն էր, թե երբ պիտի անցնի սահմանը՝ իր հայ եղբայրներին ազատագրելու սուլթանի լծից: Ալեքսանդրապոլցի Վադոն և լոռեցի Սրապը 1904թ. ընկերներով ձեռք էին սահմանը և անցել Երկիր՝ միանալու Մասնո ապստամբներին, բայց ռուսաց թագավորի հրամանով սպանվել էին սահմանագլխին և ամփոփվել այդ քարակույտի տակ»: Ասել է թե՛ Դաշտենցը ազգային-ազատագրական շարժման ուխտավորի ընթացքը ոչ պատահականորեն սկսում է նահատակների ու Պաղվալի Վադոյի գերեզմանների մոտով, ինչպես որ մեր էպոսի Դավիթը այցելելով հոր գերեզմանին՝ տեսնում է կանաչ-կարմիր լույսը՝ որպես կյանքի խորհուրդ:

Պաղվալի Վադոյի վիպական կերպարի ստեղծման չափումները

Վիպական կերպարի ստեղծման չափումները մշտապես եղել են գրականագիտության ուշադրության ծիրում՝ անշուշտ, կարևորելով կերպարակերտման հնարների կամ միջոցների ընտրությունը:

1. Ընդունված է գեղարվեստական կերպարի ստեղծման հիմնական տարրերից առանցքային համարել անհատ պատմողի հեղինակային չափումը, որը կարող է տարողունակ լինել՝ ներառելով այլոց մոտեցումներն ու գնահատականները: Ինչ խոսք, պատումի զարգացման ընթացքում հեղինակային չափումը կարող է հարստանալ նորանոր գծերով, գույներով ու նրբերանգներով, գրական կերպարի էության ու գործողությունների մեկնաբանման նոր հայեցակետով:

2. Հակոբջանյան արձակագիրը կերպարների մասին կերպարաստեղծ տվյալները և հնարները դրվագ-դրվագ է ներկայացնում՝ տարբեր մուտքերով ու պատումներով, բայց դրանք ֆաբուլային ու կերպարների աճին կարկատաններ չեն դնում⁵, ձուլվում են ընդհանուր սյուժեի մեջ:

3. Հակոբջանյանի վեպում հերոսի ընտրության հարցում հեղինակային չափումը արտահայտում է կերպարի այն հատկանիշները, որոնք բխում են նրա ժամանակից ու բարքերից, ազգային կյանքից ու կենսական միջավայրից. ահա և՛ «Մտահոգ է Պաղվալի Վադոն. միտքը պատեպատ է զարկվում. ելք չկա, ճար չկա: Աչքերը արյուն առած՝

⁴ **Հակոբջանյան Հ.**, Պաղվալի Վադոն, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 1997, էջ 4: (Այսուհետև այս գրքից արված հղումները կնշենք հոդվածում՝ փակագծերով):

⁵ Տե՛ս **Սանթրոյան Մ.**, Էպիկական կերպարի ստեղծման չափումները, Վանաձոր, 1994թ., էջ 26:

կատաղի դիմադրում է Վանը, Մասունը մոնչում է վիրավոր գազանի նման, Մերաստիան, Խարբերդը, Էրզրումը լուռ են՝ մեջքները կոտրած, հոգեվարք ապրող հուսահատ լեռնցիներ: Թուրքը հզոր թաթը սեղմել է Երկրի կոկորդին ու մեջքը ջարդել» (էջ 8):

Կերպարի ստեղծման գործում հեղինակային չափման տարրերից են արտաքին նկարագրությունից՝ երեսհարքից, գնալ դեպքի ներքին՝ հոգևոր աշխարհի նկարագրություն: Այսպես Պաղվալի Վաղոն էլ ժամանակի ընթացքում գաղափարապես աճում է, իսկ նրա ու ընկերների ծրագիրը՝ մեծանում, առնականանում: Մինչ Հակոբը խոսում էր դառնացած, Վաղոն բոցկլտուն հայացքը հատել էր ավագ ընկերոջ դեմքին, որսում էր բառերը և այլեկոծված հոգում մի տեսակ բողոքի այլիք էր բարձրանում. հանիրավի անարգվածի ընդվզում էր, հուսահատի ճիճ, ստորացվածի արժանապատվության արթնացում, չգիտեր և իմանալ չէր ուզում: Հստակորեն մի բան գիտեր: Մարդուն չի կարելի հասցնել հուսահատության, որովհետև դա վերջին սահմանն է, ուր հանդիպում են զոհն ու հրեշը (էջ 25):

Անշուշտ, իրադարձությունն է կերպարին դարձնում հերոսական, իսկ կերպարն էլ, եթե նրա բնական հատկանիշների մեջ մտնում է սխրանքը, իր հերթին իրականությունը դարձնում է գեղարվեստական: Պահակագործի հրամանատար գնդապետ Անդրեյ Սմիրնիդովին կաշառելով՝ Վաղոն կարողանում է Սև բերդի զինապահեստները մաքրագարդել...

Արտաքին պատկերագծումից դեպի ներաշխարհի բացահայտում. այսպես է հեղինակը բնութագրում Վաղոյի ընդհատակյա ընկերոջը ևս. *Իսկական երեխա է հսկայամարմին Սվագցի Հարությունը: Մանկական հոգի ունի, և չնայած Գյումրին սարսազդու պատմություններ է հորինել նրա մասին, ոչ մեկը չգիտե, թե ինչ կավից է հունցված այս մաքուր մարդը* (էջ 22):

2. Կերպարաստեղծման մյուս չափումը ինքնաչափումն է, որը շատ հաճախ լրացնում է հեղինակային չափումը, թեև վերջինս կարող է երբեմն գերակա ու թելադրող լինել: Վաղոյի կերպարի ինքնաչափումը վեպի էջերում դառնում է ընդգրկուն. խոկումների շրջանի մեջ է առնում, վերլուծում ու գնահատում է քրոնոտոպային հարցեր՝ ժամանակի ու միջավայրի համապատկերում.

Երկու վանք պակաս շինեիք, մի հատ էլ զինգործարան լինեք, տնաշեննե՛ր: Արհեստավորների կենտրոն Գյումրիում զինագործ վարպետների պակաս կունենայի՞ք: Տուլան կարող է, Գյումրին չի կարող: Մի բուռ Գյումրին հարյուր բանաստեղծ, հազար երաժիշտ, գիտնական ու նկարիչ ունի: Թուրքը քթներիս տակ զինված խրախճանք է անում: Մենք ապավինել ռուսին՝ անզեն թրև ենք գալիս փողոցներում: Որտեղի՞ց այդ անսասան հավատը ռուս քեռու հանդեպ: Ռո՛ւսը չէ, որ թուրքի հետ սեղան է նստում հայոց հողը բաժանելիս ու երրորդ աթոռը թողնում է դատարկ: Քանի զինատար խմբեր, թուրքերից խույս տալով, ռուսի համազարկերի զոհը դարձան: Պետք եղավ, վաղը գորքը ետ կքաշի ու Կարսը կտա, մեզ կթողնի թուրքի յաթաղանի առաջ:

... Պահեստ թալանելով էլ ժողովուրդ զինե՛ս, բանակ հանե՛ս ուրիշի հաշվին (էջ 35):

Կերպարների ինքնաչափումը ևս կարելի է բաժանել տարրերի՝ կերպարի անձնական կյանքը, նրա ներքին խոսքն ու մտածումները, ինքնաբերորոշումները և այլն, որոնք քննվող վեպում հանդես են գալիս ոչ թե տրոհված, այլ միասնաբար: *Պատեպատ զարկվող մտքերը գնացին հասան իրենց տուն: Տունը մտքից հանել է լրիվ: Տեսնես ի՞նչ է անում մայրը: Արդեն երկու տարի է՝ տնեցիք սովորել են իր հանկարծակի չքվելուն... Պաղվալի հեղինակությունը օրեցօր աճում է, ավելանում են հաճախորդները: Վաղոն պիտի վազի... Իրեն մեծ գործ պետք չէ, տունը պահեն ու մեկ էլ զենքի փող հասցնեն (էջ 59):*

Վաղոյի կերպարի ինքնաչափման մեջ, անշուշտ, կարևոր է էպիկական-հուզական բաղադրիչը, հուզական պայթյունը, որը լավագույնս արտահայտված է Մն բերդի զինապահեստը մաքրագործելու գնացած և երեք օր ու գիշեր ստիպված այնտեղ գիշերած, մահն աչքն առած Վաղոյի խոհերում. *Գա՛ր Մանուշը, գա՛ր: Փոքր թաշկինակը, թխած բանջարհացը ուտեին ախորժակով, Կախեթի Մուկուչի սև գինին խմեին կուկում: Ու խավարի մեջ Մանուշը քներ՝ գլուխն իր ուսին հակած: Գրողի ծոցը կորչեին գորանոցն էլ, կարաուլն էլ: Գա՛ր Մանուշը, գա՛ր (էջ 58):*

Ինչ խոսք, բնականոն կյանքի ու ներդաշն սիրո վայելքի երազանքը մի առանձին փայլ ու բանաստեղծական հնչեղություն են ստանում սահմանային վիճակում հայտնված հերոսի մտաշխարհում:

3. Պաղվալի Վաղոյի կերպարի ստեղծման կարևոր գործոն է միջավայրի չափումը: Միջավայրի ներքին ամբողջականության մեջ չեն վերանում մեծ աշխարհի, արդիականի ազդակները: Վեպում բավական ներգործուն են դրանց ազդեցությունները. միջավայրն իր հերթին նկարագրականից աստիճանաբար վերածվում է գործող կերպարի ու ձեռք է բերում կերպարային հյուլթեղ գծեր: Հայ իրականության մեջ Վաղոյի անունն արդեն անցնում էր բերանից բերան՝ վերածվելով լեզենդի, որն այսպես է արտահայտվել վեպում.

Եվ քանի որ այդ գործողությունը /իմա՝ պահեստները թալանելու-Ռ.Հ./ մեծագույն զգուշությամբ և ճշտապահությամբ կատարվեց մեկ ամսվա մեջ տասներեք անգամ, շատերը մասնակից դարձան դրան, շուտով ծայր առան գանազան վարկածներ...

-Կա-չկա, սա Վաղոյի ու Բիճայի ձեռքի գործն է,- փսփսում էին իրար ականջի: Քանի՞ գլխանի էին, որ բարձրաձայն ասեին իրենց կասկածների մասին: Մյուսները պատմում էին, որ դա Բիճայի ձեռքի գործն է, որն իր մեջքին փաթաթած սապնած չվանով մատնիչներին ու թույլբերաններին մեջտեղից վերացնում է: Պարանը զցում է պարանոցը, խեղդում ու նետում Վաղոյի պաղվալի մեջ փորած հորը: Ինչե՛ր ասես, որ չէին պատմում Գյումրիում (էջ 67-68):

Պաղվալի Վաղո մականվան մեջ, անշուշտ, նշմար չկա էպիկական հերոսության, որն ըստ էության հատուկ է Վաղոյին: Բայց զարմանալիորեն այդ բնորոշումը նոր հնչերանգ է ստանում ոչ թե նկուղային գաղջ միջավայրի, այլ առեղծվածայինի ուրվապատկերմամբ: Իսկ ինչն առեղծված է, այնտեղ առկա է ծպտյալ գաղափար, խորհրդավոր մտքի թռիչք, ոչ սովորական մտածելակերպ: Եվ ժողովուրդը ենթագիտակցորեն

ընդունում է այդ մականունով մարդուն, հարազատացնում իրեն, իր միջավայրին, և Պաղվալի մեջ չի տեսնում բացասական տարրեր:

Ստացվում է այնպես, որ կերպարակերտման միջավայրի չափումը, որ երբեմն հանգեցնում է նաև հերոսի ինքնաչափման, արդեն իր բնում առասպելացվում է, լեզենդացվում՝ հեղինակին թողնելով կերպարի հարդարման որոշակի աշխատանք: Գյումրիում՝ ոգեղենության քուրայի մեջ, օրը ցերեկով ծնվում են վարկածներն ու լեզենդները.

Դեռ Կարսում Ռուբենը քանիցս լսել էր Վաղոյի նշանավոր Պաղվալի մասին, որի շուրջը խոսում էին Գյումրիի սահմաններից դուրս: Ո՞րն էր նրա առավելությունն ու արժեքը, գիտեցողը չէր խոսում, իսկ չգիտեցողը այնպես էր ներկայացնում, կարծես Երուսաղեմի կամ Ս. Կարապետի վանքը լիներ: Տիրոջ շուրջը պտտվող անհավատալի լուրերը հետաքրքրել էին այն աստիճան, որ քաղաք գալով, ժամ առաջ ուզում էր ծանոթանալ Վաղոյի հետ: Գիտեցող-չգիտեցողը խոսում էր, պատմում, հորինում անհավատալի դեպքեր:

-Գյումրի գնացիր, Վաղոյի Պաղվալը մտա՞ր,- հարցնում էին մարդիկ՝ իրար բազմանշանակ աչքով անելով:

-Չէ՛, փնտրեցի, բայց չգտա:

-Օր ըդպես է, բա՛ն էլ չես տեսն (էջ 72):

Վեպի խոսուն էջերում Պաղվալի առեղծվածը բացահայտվում է ազգանվեր ուժերի քաղաքական ծրագրերի ու նրանց զինավառության կազմակերպման գործի մասնակիցների հավաքատեղիի գործառույթով: Ինչպես մի ուրիշ առիթով հայ երևելիներից մեկը՝ Ս. Փարաջանովն է ասել՝ մենք մեր գաղափարները հանում ենք Պաղվալից: Ասել է թե՛ ընդհատակից ենք վերցնում կյանքի տրոփյունները, արմատներով զգում ազգային կյանքի զարկերակն ու ժամանակի ավիշը:

4. Ընդհանրացնելով կերպարակերտման չափումները՝ նշենք, որ շատ հաճախ դրանք ներառում են մեկմեկու, հետևաբար *Պաղվալի Վաղո* ասելով՝ հասկանում ենք նաև մի ամբողջ ազգային-ազատագրական շարժման ավեքստյան հաստիք: Ուստի Պաղվալը դառնում է խորհրդանիշ՝ ժողովրդի երևակայության մեջ ստանալով առեղծվածային միստիկ գծեր, որի գեղարվեստական կերպավորումն առ այսօր մնում է ոգեղեն իմաստության տանող ամենակարճ ճանապարհը:

Գրականության մեջ կերպարաստեղծման չափում է նաև հեղինակային չափման և ինքնաչափման զուգորդումը, որը մուծում է մի չափումը մյուսի մեջ, բխեցնում ու պայմանավորում է դրանք իրարով, հանգեցնում մեկը մյուսին⁶: Ի հավելումն այս մտքի՝ ընդգծենք, որ կերպարաստեղծման բոլոր չափումները հաճախ կարող են համադրվել, որը և ի վերջո դառնում է կերպարի գեղարվեստականացում:

Ահա համադրական չափման մի օրինակ է այս դրվագը. *Ու հորինում էին, իբր ծանոթ են Վաղոյին, խմել են նրա Պաղվալում, պաշտոնշտի են եղել հետը: Իրենց մտերմությունը ուրիշները շեշտում էին նախատիքի խոսքերով, իբր պատվիրել են զենքը մեծ-մեծ արկղերով չտա, որ փոխադրելը հեշտ լինի: Սակայն Վաղոն ականջ չի դրել: Այս բոլորը հորինվածքներ են, որ պատմում էին նույնիսկ այնպիսի մարդիկ, որոնք ի-*

⁶ Մանթոյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 7:

ըենց կյանքում դեռ ոտք չէին դրել Գյումրի: Ճիշտը այն էր միայն, որ Կարսի ու Գյումրի-վա շրջանները զենքի նեղություն առաջվա նման չէին քաշում: Հերիքում էր նաև զինամթերքը: Եվ այդ ամենը Վաղոյի շնորհիվ (էջ 72):

Պաղվալի Վաղոյի վիպական միջավայրն ու հարակից հերոսները

Ն. Հակոբջանյան արձակագիրը նոր գծեր է ավելացնում իրական պատմական դեմքերին և վիպական գործողությունների թափի մեջ գեղարվեստական բնորոշումներով թանձրացնում է նրանց կերպարը: Վիպական միջավայրն ու գլխավոր հերոսի նկարագիրը, նրա գործունեությունն ամբողջանում, լիարյուն են դառնում հարակից կերպարներով՝ գաղափարակից ընկերներով, որոնք ևս ազգային-ազատագրական պայքարի նվիրյալներ են: Ամեն դեպքում ուշադրության է արժանի ոչ միայն առանցքային կերպարը՝ որպես դիպաշարի ու կոմպոզիցիայի էպիկենտրոն, այլև գլխավոր հերոսի հարազատ միջավայրի մարդիկ՝ նրա զինակից ընկերները՝ Բիձան՝ Սվազգի Հարությունը, Կարսից եկած Ռուբենը՝ Մինաս Տեր-Մինասյանը, Համո Ջամփոլադյանը, Նիկոլ Դումանը, Լոռեցի Սրապը, Հակոբ Չիլինգարյանը /Երկաթը/ և այլք, որոնք պատմական դեմքեր են: Ժամանակը նրանցից հայդուկ լինել էր պահանջում, և ահա նրանցից մեկը՝ *կայծակի արագությամբ Երկաթը անցել էր հարյուրավոր բնակավայրեր, զենքը տեղ հասցրել, խմբեր կազմել և... ծաղկոտ լեռների փեշերին, Սոսկունի մեջ, Քիշմիշ Թափայի քարայրում հերոսաբար նահատակվել՝ իրենից հետո թողնելով նամակների, ծրագրերի մի մասը, մյուսը կա՛մ թուրքերի ձեռքն է անցել, կա՛մ գնդել իր իսկ պայթեցրած քարայրի հետ միասին (էջ 84):*

Վաղոյի կերպարի գուգահեռի վրա բարձրանում է նաև նրա՝ ոչ պակաս առեղծվածային ընկերոջ՝ Բիձայի կերպարը, որին էլ աննման սիրով սիրահարված էր Մանուշի ընկերուհին՝ Նունեն:

Կարսում Բիձայի մասին խոսելիս մարդիկ մի տեսակ ջոկում էին բառերը, դառնում զգուշավոր, ու դեմքներին գծվում էր խորհրդավոր երկյուղածություն: Սակայն մի առանձին համակրանքով էր միշտ Սերգեյը խոսում Պաղվալի Վաղոյի մասին, իսկ լսողները չէին էլ կարող պատկերացնել, թե որքան ջահել, անփորձ է այս երիտասարդը: Երևի հոգում փայփայած գաղտնի ցանկությունն էր նրան մղում վտանգավոր արարքների... Ձինել, ինչքան հնարավոր է շատ: Ինչպես ինքն էր ասում՝ կաթիլ-կաթիլը փոր չի կշտացնե (էջ 75):

Կերպարի ստեղծման միջավայրային չափման վառ արտահայտություն է նաև հերոսին տված մականունը, քանի որ այն դառնում է գրական կերպարին ներսից կամ խորքից տրված գնահատական, ինչպես հեղինակն է վեպում բնութագրում. *Անխիդճ է գյումրեցին, ու կատակն էլ դադե կանցնի, դրած անունն էլ մինչև մահ-գերեզման վրայից չես կարող քերել (էջ 11):*

Շարաթից ավել է՝ կորել է Սվազգի Հարությունը, որին գյումրեցիք, սովորության համաձայն, առանց մականվան չթողեցին՝ Բիձա կնքեցին: Բարձր հասակով, թավ բեղերով, դեռ երեսուն տարին չբոլորած երիտասարդին Բիձա անունը այնպես սազեց, կասես կոտրած աթոռի ոտքը թուրթխալով կպցրին (էջ 9):

Վաղոյի Պաղվալի մշտական հաճախորդներից էր նաև Ավետիք Բսահակյանը. *Գրքեր ունի, Եվրոպա է տեսել, համբավ ունի, ժողովուրդը նրա ոտանավորները բերանացի գիտե, իսկ Գյումրու հեշ պետքն էլ չէ՝ իր համար մնացել է Թոթով Ավո (էջ 10):*

Եվ այսպես՝ դրվագ առ դրվագ պատկերվում է Գյումրին իր մարդկանցով, կենցաղավարությամբ, ավանդական բարքերով ու նիստուկացով, քեֆչի լոթիների տրամադրությամբ, արհեստավորներով ու նրանց սովորություններով, սրճարաններում հնչող աշուղական արվեստով, կենսական հումորով... *Գյումրին կատակում էր. փողոցում, գինետներում, հարսանիքներում առանձնանում, համուհոտ էին տալիս Պոլոզ Մուկուչն ու Ծիտրո Ալեքը, Ձիգ-ձիգ Կարոն ու Ղուտուղ Արամը, Բզբիտով Արշալույսն ու Նայրն Կարոն (էջ 69):* Ընդհանրապես մականունները կերպարի գեղարվեստական բնութագիրն են՝ ժողովրդական մտածողության մեկնակերպով:

Ինչ խոսք, Վաղոյի կերպարը գեղարվեստական առումով ամբողջական չէր լինի, եթե վեպի էջերում չգծագրվեր սիրած աղջկա՝ Մանուշի հուզիչ կերպարը: *Վերջապես Վաղոն հայտնեց իր սիրո մասին: Թե գիտենար՝ ինչքան է սպասել աղջիկն էս օրվան, ինչպես էր ուզում հենց էդ խոսքերը լսել՝ տաք, մտերիմ, քնքուշ: Աշխարհի բոլոր կանանց երջանկությունը այս պահից է սկսվում (էջ 28):*

Դեպքերի զարգացման ընթացքում շիկանում են Վաղոյի խոհերն ու հույզերը. նրա հոգին անսահման աշխարհ է, անվերջ գեղեցկությունների ու նրբավորումների մի աշխարհ, բայց և սևեռուն գաղափարի՝ Երկրին զինելու գերակայությամբ. *Ի՞նչ ասեր Վաղոն, ինչո՞ւ պղտորեր աղջկա անտեղյակ հոգին, ասեր, թե Բիճայի նման ինքն էլ մատողբո՞ւ է, թե այդ ճանապարհն ընկնողները իրավունք չունին ուրիշի մեղք ու արունքի տակ մտնելու... Էնքան՝ բան կա պատմելու, Մանո՛ւշ, բայց արժե՞ հոգիդ պղտորել: Առանց այդ էլ օրերը հանգիստ չեն: Խաղաղ, անզիտակ ապրի քեզ համար, չարդ տանի Վաղոն (էջ 30):*

Վաղոյի կարոտից ու սիրուց հիվանդացած Մանուշին տանում են հեքիմների դուռը: *Տարան Ամենափրկիչ, աղոթել տվեցին, երկու աղավնի մատղեցին, արյունը քսին ճակատին: Հնար չեղավ: Մանուշը ապաքինվում է այն ժամանակ, երբ իմանում է, որ Վաղոն հայտնվել է քաղաքում: Վիպական ժամանակի մեջ ալեճուփ հույզերը հաղորդում են շղարշիկ զգացողություններ... Վաղոյի աչքի առաջ սիրածը վերածվում էր հեքիաթային ջրվեժի նայադի, որ սափորն ուսին՝ սպասում է ծարաված ճամփորդների հայտնվելուն (էջ 70):* Բայց և՛ կյանքում, և՛ գեղարվեստական բնագրում անավարտ է մնում Վաղոյի սերը. սերը հաց չի դառնում, քանի որ *մատողբոյի ճակատագիրն է այդպես...*

Այսպիսով՝ քննվող վեպի պատմական դեմքերը ազգային արժանապատվություն ունեցող հայի կերպարներ են, իսկական որոտման որդիներ՝ աննվաճ երագի կարոտով: Նրանք կյանքից են գալիս, ունեն իրական բնորդներ, և խիզախումը, սխրանքն ու անձնվիրումը նրանց կենսունակ ջղերն են, որոնք էլ ձևավորում են անհատի հայեցակարգը գրական երկում:

Էպիկական ժամանակով ու վիպական մթնոլորտի ընդհանուր գծագրմամբ «Պաղվալի Վաղոն» հեռու է մեծակտավ գործ համարվելուց. հեղինակը գնում է դեպի բնաշխարհ ու մարդիկ, հրաժարվելով ծավալից՝ թափանցում է իր հերոսների խորքը,

բացահայտում նրանց գործողությունների ու վարքագծի շարժառիթները: Վեպի հյութեղ լեզուն ևս Հակոբջանյանի արձակի կերպարաստեղծման միջոցներից է: Ժողովրդական բառուբանով հարուստ լեզուն՝ Կարնո բարբառի Շիրակի խոսվածքով, կերպարների անհատականացման ու միջավայրի կոլորիտային բնութագրմանն է ծառայում: Վեպի էջերը հարուստ են քնարական բանասիրության նմուշներով, ժողովրդական խաղիկներով, Գյումրվա քաղաքային երգերով ու սովորության կենցաղի գունեղ նկարագրությամբ. պատկերվում են Գյումրին ու նրա բնակիչները աշխարհընկալման ինքնատիպությամբ, զվարթախոհությամբ ու դարձվածային մտածողությամբ, գործիքնակ՝ *Կյանքից ձեռք քաշած տղերք են, ամեն մեկը՝ մի առյուծ: Գյումրին ըսպես է, մեծ ու պզտիկ կռիվ ման կուզան: Կռիվ օր չեղնի, յաղլու տաք ու պաղի վրա կռիվ կսարքեն: Աստծու համբերության վրա կգարմանս, օր վերեն լավն էլ կտեսնի, վատն էլ ու դաբուլ կենն, էդ չարի ձեռքը չի բռնե, հոգին չի առնե: Ընչի՞ է էս աշխարհը ըսքան ծուռումուռ շինած: Բա՞ խտն է ճիշտ, թե՞ աստվածը: Աշխարհը ընչի է ըսպես անտեր: Տիրույին տերն է տաբեյ, անտերին՝ գելը: Աստված նուր ու ջուր թափե գլխիդ:*

Եզրահանգում. Պաղվալի Վաղոն, նույն ինքը՝ Ավետիս Դարիբյանը (վեպում՝ Վաղինակ Մինասյան), ավետիս դարձավ հայ ազգային-ազատագրական շարժման գալիք հաջողության ու զարթոնքի համար: Տարակույս չկա, որ իրական կերպարը վիպականանում է, երբ ոգեղեն բաղադրիչը նրա մեջ արտահայտված է հզոր լիցքերով ու ներգործուն ազդակներով: Ի վերջո այդ ամբողջը հանգեցնում է գաղափարական ճշմարիտ ուղու: Պաղվալի Վաղոյի կերպարի գեղարվեստական անդրադարձը հետահայաց խոկում է մեր ազգային բախտի ու ճակատագրի՝ այսօր էլ դեռ չլուծված հարցերին: Ամեն դեպքում այդ հարցադրումներն արդիական են ու միտված ապագայի հեռապատկերին: Վիպական սյուժեի մեջ դրվել են եղելություններ ու գործողություններ, և պատմական ոչ շատ հեռու անցյալի խնդիրները Վաղոյի շուրթերով նորօրյա հնչեղություն են ստացել. *<<Հրացանի պաշտամունք պիտի ունենայինք: Փամփուշտի ու վառողի պաշտամունք: Վառողի հոտ պիտի առնեք նորածին ամեն հայ մանուկ: Ամեն հայ օջախի պատի սրբապատկերի տեղ հրացան էր պետք կախել>> (էջ 35):*

Այս վեպը 20-րդ դարասկզբի հասարակական-քաղաքական կյանքի իրողությունների ներըմբռնողական ընկալման գեղարվեստական փորձ է՝ Հայրենիքին հաղորդակցվելու, նրան զինելու, հանուն նրա հերթական անգամ կենաց-մահու կռվի մասնակցելու և նրա հետ միավորվելու մի համապատկեր, որ թույլ կտա ըստ էության հասկանալ հայ ոգու ինքնության կենսաշարժը:

**ВИДНОЕ ЛИЦО АЕКСАНДРОПОЛЯ – ПРООБРАЗ
ЛИТЕРАТУРНОГО ПЕРСОНАЖА
(Аветис Гарибян в романе А. Акопджаняна «Падвали Вахон»)
Оганесян Р. П.**

Ключевые слова: *освободительное движение, гайдук, этический образ, рассказ, историческое лицо, артистизация, измерения создания образа, легенда.*

В статье мы обращаемся к образу одного из известных деятелей Александрополя – Падвали Вахо, реалии и эпизоды жизнедеятельности которого легли в основу рассказов как в устных произведениях, так и в художественной литературе. Примечательно, что устные рассказы формируются в конкретных литературных произведениях, таких как роман современного писателя, литературного критика Айказя Акопджаняна «Падвали Вахон».

Национальной черте романа Акопджаняна «Падвали Вахон» познавательное и художественное очарование придают выявление и прорисовка глубины исторической действительности, где реальный человек - Аветис Гарибян (Падвали Вахо), представлен как персонаж, связанный с художественной средой посредством его подпольной деятельности с друзьями, осуществляющими национально-освободительную борьбу.

**THE PROMINENT FIGURE OF ALEXANDRAPOL
AS A PROTOTYPE OF A LITERARY PERSONAGE
(Avetis Gharibyan in H. Hakobjanyan's "Padvali Vagho" Novel)
Hovhannisyan R. P.**

Key words: *liberal movement, hayduk, epic personage, narrative, historical figure, fictionalization, metrics of a personage creation, legend.*

The paper highlights the personage of Padvali Vagho- one of the most prominent figures of Alexandrapol; the episodes and real-based activities of his life are the basis of narration both in oral works and fiction. It is noteworthy that narrations are illustrated in concrete literary works, as it is in modern prose writer, literary critic Haykaz Hakobjanyan's novel "Padvali Vagho". The revealing and highlighting of historical background gives colours to the national morpheme of the novel; the real person- Avetis Gharibyan (Padvali Vagho) as a personage is presented with the synthesis of literary environment through the prism of joint national-liberal struggle program.

Գ ր ա կ ա ն ն ի թ յ ո ն ն

1. Հակոբջանյան Հ., Պաղվալի Վաղոն, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 1997.:
2. Հայրապետյան Ա., Դրվագներ զինյալ պայքարի պատմությունից. Ավետիս Ղարիբյան (Պաղվալի Վաղոն) // ՇՊՀ Գիտական տեղեկագիր, պրակ Բ, 2018թ., Գյումրի, էջ 34-48:
3. Հայրապետյան Ա., Հուշեր Ալեքսանդրապոլի հեղափոխական անցյալից (Արամայիս Ազնավուրյան)//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀԿ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 20, 2017, Գյումրի, էջ 170-183:
4. Սանթրյան Մ., Էպիկական կերպարի ստեղծման չափումները, Վանաձոր, 1994թ.:

Ընդունվել է՝ 26. 04. 2021
Գրախոսվել է՝ 09. 05. 2021
Հանձնվել է տպ.՝ 21. 06. 2021

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ռոզա ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի գիտաշխատող,
էլ. հասցե՝ vard-rosa@mail.ru